

Т.В.Чухліб (Київ)

**Чи вирішена проблема участі українських
козаків у битві під Віднем 1683 року?**

1. IV. 1983 р. між Австрією та Річчю Посполитою був підписаний союзний договір, який мав антитурецьку направленність і передбачав спільні військові дії обох держав у разі нападу на одну з них Османської імперії. І коли в липні того ж року 100-тисячна турецька армія під керівництвом візиря Карн-Мустафи взяла в облогу австрійську столицю Відень, польський король Ян III

Собеський на чолі 25-тисячного війська поспішав на допомогу Леопольду I. Вирішальна битва між союзними військами та турками відбулася 12.IX, де польська армія відіграла вирішальну роль у перемозі європейської коаліції. А завершальним етапом цих подій став похід польсько-австрійських сил до Угорщини (IX-XI 1683 р.), що мав за кінцеву мету остаточне витіснення турецьких військ з Центральної та Центрально-Східної Європи.

Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених цьому питанню[1], на сьогодні досить проблематичним залишається аспект дослідження кількості українських козацьких підрозділів, що брали участь у битві під Віднем та наступних операціях по знищенню турецької загрози завоювання європейського регіону (хоча висвітленню цього питання приділили певну увагу у своїх працях такі вітчизняні історики як І.Німчук, Б.Крупницький та І.Назарко)[2]. Опираючись на аналіз віднайдених архівних джерел та нове прочитання опублікованого документального матеріалу і співставляючи різні точки зору науковців, маємо за мету поглибити дослідження попередників та розставити крапки над “i” у визначенні кількісного складу козацьких військ. Цьому допоможе і публікація у додатку до даної розвідки документу під назвою “Ординація плат Війську Запорозькому”, що відноситься до 1683 року.

Отже, питання про набір українських полків постало відразу після укладення польсько-австрійського союзу. 19.IV на засіданні сенатської комісії у Варшаві повідомляли, що “козаків 1200 тільки наказав король набрати зараз під командою 4 ротмистрів Семена, Ворони і других двох”[3]. Однак трохи згодом, отримавши фінансову допомогу від римського папи Інокентія XI, Ян III Собеський вирішив, що зможе утримати 3000-е козацьке військо.

Виконуючи розпорядження короля, великий коронний гетьман С.Яблоновський 16.VII видає “приповідний лист” на вербування козацького полку правобережному полковнику

М.Булизі, який згідно наказу мав прибути в середині серпня до Львова[4]. Загальне керівництво по набору козаків було доручено шляхтичу Менжинському. Саме йому на руки видали певну суму грошей (блізько 30 000 ліврів) для “затягу” українського війська[5]. За військовим планом, що особисто був розроблений Яном III, козацькі полки 25.VIII мали прибути під Krakів, де збиралися головні сили Речі Посполитої для походу під Відень. Однак вони, в силу різних обставин, не прибули на призначений строк до місця військового збору. “Вже не чекаючи полків литовських, ані козаків, залишивши їм наказ поспішати за мною, у перших днях вересня сподіваємось бути на берегах Дунаю”, – писав Ян III до папи Інокентія XI наприкінці серпня[6].

У авангарді польських сил видали лише 150 козаків під командуванням полковника Апостола (П Апостола-Щуровського –?). Вони входили до складу підрозділів волинського воєводи Я.Стадніцького на правах приватної легкої козацької корогви(*). “...З Апостолом не маю козаків більше півтори сотні..., а п.Менжинських сидить ще зі своїми у Львові, як сам пише”, – повідомляв король 9.IX під час переправи через Дунай[7]. Через декілька днів (12.IX) об’єднані війська Яна III та князя Лотарингського перемогли багатотисячну армію візиря Кари-Мустафи і звільнili оточений Відень. Про участь козаків Апостола у цій битві свідчить такий запис короля: “...турків зараз ведуть, як псів і худобу, їх моя драгунів і козаки немало забрали. О Менжинський, Менжинський!”[8]. Останні слова були написані королем у стані великого незадоволення з причини неприбуття до Відня головних козацьких сил. З великим сумом головнокомандуючий польською армією відзначав, “що козаки з Менжинським вже прийдуть невчасно, хоча вони тут (під Віднем – Т.Ч.) були б найпотрібніші”[9]. 24.IX королівна М.Казимира, якій було доручено слідкувати за “козацьким затягом”, повідомляла свого чоловіка, що Менжинський набрав лише півтори тисячі козаків[10]. Лише

28.IX до військ Яна III, які йшли у напрямку Будапешта, приєднались полки Я.Ворони і Менжинського. Полковникові Семену (Корсунцю –?), що надійшов трохи пізніше, наказувалось йти “звичайною дорогою за другими”[11]. Через півтора тижня походу серед козаків виникло невдоволення тим, що Менжинським не було виплачено обіцяних їм грошей. Однак той запевнював короля, що обіцяну суму видасть лише після походу, щоб козаки завчасно не повернулися в Україну[12].

Під час переправи через Дунай поблизу Остригома (Стриготина) козаки Я.Ворони не змогли взяти “язика” на другому березі річки, що викликало велике недоволення короля. Виправдовуючись перед Яном III, полковник говорив, що “простих хлопів затягнули, не козаків, бо так швидко козаків не могли дістати”[13]. Але незабаром до польської армії приєдналися полки М.Булиги, Семена (Палія – ?) та Іскрицького (Василя – ?). У жовтні вони відзначились в облозі Остригома, а також у битвах під Парканами (9.X) та Сеценами (15.XI). “А вони (козаки – Т.Ч.) пішли так швидко, відважно і мужньо, що під димом опанували зараз не тільки передмістя і стодоли, але й першу палісаду і браму та заткнули в ній свої прaporи з хрестами – і в усіх заслужили собі на велику славу”, – описував король перший штурм добре укріпленої сеценської фортеці(14). “Яка то красива винахідливість і майстерність козацька”, – згадував у своїх мемуарах інший свідок участі українських полків у післявіденському поході польської армії Я.Пасек[15].

Історик І.Назарко відзначав, що при обороні Відня до складу польської армії входило сім козацьких полків загальною кількістю 3000 чоловік[16]. Але це не відповідає історичній дійсності. Про те, що під австрійською столицею було лише 150 козаків, писав головний учасник і свідок тих подій Ян III Собеський. Це підтверджують також інші документи, введені у науковий обіг польськими дослідниками[17]. Щодо сучасних вітчизняних істориків (головним чином –

популяризаторів), то вони, як правило, посилаються на літопис С.Величка, де говориться, що “король Собеський... поспішав з кільканадцятьма чи не двадцятьма (!? – Т.Ч.) тисячами доброго затяжного козацького молодця) в них були начальниками Палій, Іскра і Самусь”[18], однак “правдивість” цієї літописної інформації вже давно спростована І.Німчуком у його грунтовному дослідженні “Українці і відсіч Відня 1683 р.” (Львів, 1933).

Разом з тим, відзначимо, що “компут Війська Запорозького”, укладений наприкінці 1683 року, (а саме на нього посилається І.Назарко у своєму твердженні) нараховував 3 000 козаків [19]. Але це вже були полки, які приєдналися до польського війська після битви під Віднем, у кінці вересня. Під керівництвом полковників В.Іскрицього та Булук-Баші перебувало по 500 козаків М.Булиги, А.Зеленського, К.Станецького, Я.Дуніна-Раєцького, а також невідомого полковника (його ім’я не було занесене в реєстр) – по 400 чол.

За “Ординацією плати Війську Запорозькому коштом Отця Святого Інокентія XI за субсидією Корони Польської проти неприятеля меча святого”[20], кожному з семи полковників виплачувалось 600 злотих на рік, а також голандського сукна на 132, та лисиного хутра разом з витратами на кравецькі потреби – по 90 зл. Загальна сума витрат на козацьких полковників становила 5754 зл. На семерих полкових осавулів видавалося 2625 зл., генеральному писарю та військовому судді – по 375, шістьом полковим писарям – 756, двадцяти трьом сотникам – 7245, семи полковим хорунжим – 1050, двадцяти трьом сотенним хорунжим – 2760, двадцяти трьом сотенним осавулам – 2576, двісті девяносто одному курінному отаману (десятиріку) – 32592, двом тисячам шестисот одинадцяти рядовим козакам – 211 491. Отже, вся грошова сума (до неї входили й витрати на “сукно”) визначалась у 267 599 злотих.

1683 р. слід датувати ще одну “Ординацію плати Війську

Запорозькому”[21] (подаємо даний документ у додатку), до якої було внесено три полки загальною кількістю 1200 чол. Більшість польських істориків (Я.Віммер, В.Маєвський та інші) чомусь датують даний документ 1689 р.[22] Однак зміст цієї ординації, а також додаткові архівні джерела переконують, що вона була складена для тих козаків, які мали брати участь у віденській операції 1683 рр., але надійшли допомагати Яну III трохи пізніше (підтвердженням є повідомлення з Варшави від 19.V того ж року, про яке згадувалося вище)(23). Згідно з “Ординацією...”, полковникам Я.Вороні (до речі, його ім’я не зустрічається у більш пізніх документах; можливо, що він загинув під час походу в Угорщину), С.Корсунцю та Кілляну було виплачено 107 646 злотих. Слід відзначити, що така сума була в три рази меншою за ту, яка виплачувалась такій же кількості польської легкої кінноти.

Крім того, можливо, що у післявіденському поході брали участь окремі козацькі підрозділи (близько 400-800 чол.), які прийшли із Лівобережної України та Запорозької Січі[24]. Якщо врахувати козаків, які не були внесені до реєстрових чи оплатних списків, то загальна кількість українських козаків, що брали участь у відомих подіях, становила близько п’ятьох тисяч чоловік. Однак під стінами Відня їх воювало всього, як стверджують джерела, лише півтори сотні.

1. Chrzanowski L. Odsiecz Wiednia. – Warzsawa, 1886; Soldier (Jagielski). Odsiecz wiedenska 1683 // Pizeglad Historyczny. – 1910. – T.10;
Dabrowski J. Rok 1683. – Poznan, 1913;
Rawita-Cawronski F. Udziai kozakow w odsieczy Wiednia // Rok Polski. – Krakow, 1916. – № 2. – S.16 – 37;
Dabrowski O. Operasja wiedenska 1683 r. // Przeglad Historyczno-Wojskowy. – R.2. – T.2. – 1930;
Kukiel M. Polski wysilek zbrojny roku 1683 // Kwartalnik Historyczny. – 1933. – R.XLVII. – Z.2;
Kukiel M. Sklad spoleczny wojsk koronnych za Sobieskiego // Studia

historyczne ku czci St.Kutrzeby. – T.2. – Krakow, 1983;
Wimmer J. Wyprawa wiedenska 1683 r. – Warszawa, 1957;
Wolinski J. Krol Jan III Sobieski i bitwa wiedenska 1683 r. // Studia
i materialy do historii Wojskowosci. – T.9. – Cz.2. – 196S;
Abrahamowicz Z. Kara Mustafa pod Wiedniem. – Krakow, 1973;
Wimmer J. Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w. – Warszawa,
196S.

2. Німчук І. Українці і відсіч Відня 1983 р. – Львів, 1933. –
С.14;

Крупницький Б. З історії Правобережжя 1683 – 1688 рр. // Праці
історико-філологічного товариства в Празі. – Вип. 4. –
Прага, 1941. – С.1 – 32;

Назарко І. Козаки на службі у Папи Римського //
Старожитності. – 1992. – № 13 – 15.

3. Архів Головний Актів Давніх у Варшаві (далі – АГАД). – Ф.
Архів Публічний Потоцьких (далі – АПП), № 162, т.1,
арк.49.

4. Архив Юго-Западной России. – Ч.3. – Т.2. – К., 1868. –
С.39;

Antony A. Kozacy na Polesiu Kijowskim // Biblioteka Warszawska.
– T.IV. – 1881. – S.61.

5. Maria Kazimiera. Listy do Jana Sobeskiego. – Warszawa, 1966. –
S.244;

Німчук І. Вказ. праця. – С.14.

6. Niemcewicz J. Zbior pamietnikow historycznych o dawnej Polscze.
– T.S. – Puława, 1830. – S.303.

* Якщо говорити про участь українців взагалі, то, звичайно, що їх було значно більше. Адже, як відзначав польський історик М.Кукель, велика кількість “синів землі української та подільської” достойно несли службу у польських панцерних та легких хоругвах (Kukiel M. Polski wysilek
zbrojny roku 1683 // Kwartalnik Historyczny. – 1933. – R. XLVII. –
Z.2. – S.160). Про це свідчив також і Б.Крупицький.
(Крупицький Б. З історії Правобережжя 1683 – 1688 рр. //
Праці історико-філологічного товариства в Празі. – Вип.4. –

Праги, 1941).

7. Helcel A. Listy Jana Sobieskiego do żony Maryi Kazimiry. – Krakow, 1860. – S.382.
8. Ibid. – S.384.
9. Ibid. – S.381.
10. M.Kazimiera. Listy... – S.244.
11. Jan Sobieski: listy do Marycenki. – T.2. – Warszawa, 1973. – S.241; Helcel A. Listy... – S.156.
12. Helsel A. Listy... – S.395.
13. Jan Sobieski: listy do Marycenki. – T.2. – S.257.
14. Цит. за: Німчук І. Вказ. праця. – С.34.
15. Pamientniki Jana Chyzostoma z Gozlawic Paska. – Lwow, 1923. – S.329.
16. Назарко І. Знаменне письмо козаків до Папи Римського // Український історик. – 1965. № 1-2. – С.23; Його ж. Козаки на службі у Папи Римського // Старожитності. – 1992.– № 13. – С.12 – 13.
17. Rawita-Gawronski F. Udzial kozakow w odsieczy Wiednia // Rok Polski. – Krakow, 1916. – № 2. – S.37; Kukiel M. Polski wysilek zbrojny roku 1683 // Kwartalnik Historyczny. – 1933. – R. XLVII. – Z.2 – S.171; Wimmer J. Wolskie w drugiej polowie XVII wieku. – Warszawa, 1965. –S.240.
18. Величко С.В. Літопис. – Т.2. – 1991. – С.293– 294.
19. АГАД. – Ф.Архів Замойських (далі – А3), № 3112, арк.323; Назарко І. Козаки на службі... – С.13.
20. АГАД. – ФАЗ, № 3112, арк.323.
21. Бібліотека музею національного ім. Кн.Чарторийських в Krakowі. – Відділ рукописів, ф.2679, арк.121 – 122.
22. Wimmer J. Materiały do zagranienia organizacji i liczebności armii koronnej w 1690 – 1696 // Studii i materiały do historii wojskowości polskiej. – T.9. – Cz.1. – W., 1963. – S.241. Zarzys dzijow wojskowości Polskiej do r. 1864. – T.2. – W., 1966. – S.39.
23. АГАД. – Ф. АПП, № 162, Т.1, арк.49.
24. Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні

в кінці XVII і на початку XVIII ст. – K., 1963;

Kukiel M. Op. sit. – S.177 – 180. Ordynatia Place Woysku

Zaporozkiemu ktorego ma bydz N.1200 pod trzema Pulkami a
w kazdym Pulku ma bydz choragwi cztery(*)

A naprzod Pulkownicy

Pan Semen Korsuniec

Pan Jakop Worona

Pan Kaljn

Kazdemu z nich na kazdy quartal placono ma bydz po zl. 150
co na rok na wszystkich trzech wczyni.....f.1 800

Tym ze sukna Hollandskiego po lokci N. 11 na facit loku N.
33 po zl. 12.....facit.....396

Tym ze na futro lisie krawca potrzeby do zupanow y podszewke
po zl. 90.....facit270

Summa facit zl. 2 466

Assawdowie Pulkowi

Tych ma bydz N. 3 kazdemu z nych na quartal po zl. 75 wczyni
rok kazdemu po zl. 300. Na wszystkich raz tych N.3zl.900

Tym ze tuzinku kazdemu na rok po lokci N. fa.: lokci N. 33
po zl.:5facit.....165

Tym ze na poirzeby podszewke y krawca po zl.
20.....facit....60

Facit N.:1 125

Pisarz Generalny

N. 1 ktoremu na quartal po zl.: 75 rachuiac wczyni na
rok.....z.300

Tuzinku na kontasz y zupan lokci N. 11 po zl.: S fa55

Temuz na potrzeby krawca y podszewke.....zl.20

Facit N.:375

Sedzia Woyskowy Generalny

ktoremu na rok przychodzi tak wiele iako y pisarrzowi in
summa.....N. 375

Pisarzow Pulkowych

N.2 kazdemu z nich na quartal po zl.: 24 wczyni na rok na
iednego po zl.: 96

a na obydwazл. 192
Tym ze paklaku na kazdego po lokci N. 12 – fakci N. 24 po
zlo.:2.....facit.....48
Tym ze na podszewke, potrzeby y krarca po
zл.:6.....facit..... 12

Facit N.: 252

Setnikow

N.9 kazdemu na quartal po zл.: 60 na rok wczyni na jednego
zio.: 240 a na wszystkichN.2 160

Tym ze tuzinku po lokci N. 11 facit lokci N. 55 fa... 495

Tem ze na potrzeby krawca y podszewke po 20 fa.....180

*Бібліотека Музею національного ім. Кн. Чарторийських в
Кракові. – Відділ рукописів, ф.2679, арк.121 – 122.
Оригінал. Публікується вперше.

Facit N.: 2 835

Chorazych

ma bydz N.3 polkowych kazdemu z nich na quartal po zл.: 30
na rok wczyni na jednego zл.: 120 a na wszystkich zл....360

Tym ze na suknie paklaku po lokci N. 12 facit lokci N. 36 po
zл. 2 .. f.: 72

Tym ze na potrzeby podzewke y krawca po zл. 6f.:18

Facit N.: 450

Chorazych setniczych

N.9 kazdemu z nich na quartal po zл.: 22 – g.: 15 co na
jednego wczyni zл.: 90 a na wszystkich zл.....810

Tym ze na suknie paklaku po lokci N. 12 facit lokci N. 108
po zл.2.....facit216

Tym ze na potrzeby y krawca po zл. 6f.:54

Facit.: 1 080

Attaranow korinnych, alias dziesiatnikow

N. 120 kazdemu na quartal po zл.: 22 – g.: 15 co na rok na
jednego

wczyni zл.: 90 a na wszystkich zл.....10 800

Tym ze paklaku po lokci N. 18 fa.: lokci N. 960 po zл. 2..
facit.....1920

Tym ze na potrzeby po zl. 6.....facit..720

Facit N.: 13 440

Assawidow setniczych

N. 9 kazdemu na quartal po zlo.: 22 – g. – 15 co na
iednego wczyni na rok zl.: 90 a na wszystkich zl.....810

Tym ze paklaku po lokci N. 8 facit lokci 72 po zl. 2.
...facit.....144

Tym ze na potrzeby po zl. 6.....facit54

Facit N.: 1 008

Moloycow

sluzatych w trzech Polkach powinno bydz N. 1040 kazdemu na
quartal po zl. 15

wczyni na rok iednemu zl.60 a na wszystkich.....N.62 400

Tym ze paklaku po lokci N.8 facit lokci N.8320 po zio.:2...f.:16
640

Tym ze na poirzeby po zi. 5.....facit....5 200

Summa zas summarum, tak na Starszyzne iako y Moloycow facit:
107 646